

*JARMILA PANEVOVÁ, STUDIE Z ČESKÉ MORFOLOGIE A SYNTAXE
– VYBRANÉ STATI.*

Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 2019, 231.

Приказ монографије *Студије из чешке морфологије и синтаксе – Одабрани чланци* (*Studie z české morfologie a syntaxe – Vybrané stati*) желели бисмо да почнемо краћим освртом на биографију и богати научни опус ауторке ове књиге, реномиране чешке лингвисткиње Јармиле Паневове (*Jarmila Panevová*). Проф. др Јармила Паневова је рођена у Прагу. Након завршених студија чешког и руског језика на Филозофском факултету Карловог универзитета, наставила је своје академско усавршавање на истом факултету достигавши звање редовног професора 1995. године. Од 1990. до 2008. године била је заменик директора Института за формалну и примењену лингвистику Математичко-физичког факултета Карловог универзитета у Прагу. У главне области њене научне делатности убрајају се савремена граматика чешког језика, нарочито синтакса из аспекта семантичке структуре реченице и њених формалних репрезентација, као и општа, рачунарска и корпусна лингвистика чешког и других словенских језика.¹ Како наводи у рецензији књиге коју представљамо уваженим читаоцима *Славистике* ауторитетни чешки лингвиста Петр Карлик (*Petr Karlik*), радови Јармиле Паневове који се баве синтаксом из аспекта функционално-генеративног описа представљају неизоставну литературу при проучавању чешке клаузе.

У биографији Јармиле Паневове, поред бројних публикација, пројеката и менторстава, истичу се и позиције на којима је радила у значајним научним институцијама. Од 1990. до 1999. године је била председница Лингвистичког друштва Чешке Републике, а од 1996. до 2010. године, председница Комисије за постдипломске студије математичке лингвистике на Математичко-физичком факултету и члан више комисија за постдипломске студије на Филозофском факултету (за општу, математичку и корпусну лингвистику и за чешки језик и словенску лингвистику). Од 1993. године Јармила Паневова је чланица Међународне комисије за проучавање граматичке структуре словенских језика Међународног комитета слависта, којим је и председавала у периоду од 2003. до 2008. године. Била је члан Научног одбора Чешке академије наука од 2007. до 2013. године, и даље је члан Комисије за етику академских истраживања Чешке академије наука. Један од пројеката који се посебно истиче у научној каријери Јармиле Паневове представља њено учешће у изградњи Прашког зависностијалног корпуса (*Prague Dependency Treebank*), који представља значајно достигнуће чешке рачунарске граматографије.

Књига пред нама представља збирку одабраних студија и чланака које је Јармила Паневова написала током нешто више од педесет година свог рада на пољу лингвистике и који су публиковани у реномираним часописима и зборницима. Књига је објављена 2019. године у издаваштву Каролинума, Карловог универзитета у Прагу.² Као рецензенти су наведени Петр Карлик и Александар

¹ <https://ufal.mff.cuni.cz/jarmila-panevova>

² <https://karolinum.cz/informace-a-sluzby/o-nas/karolinum>

Росен (*Alexandr Rosen*). Књига се састоји од увода, главног дела, резимеа на енглеском језику и пописа литературе. Централни део обухвата укупно 25 чланака који одсликавају ауторкина становишта, закључке и интересовања. Чланци су разврстани у четири поглавља која обухватају следеће тематске целине: *I Студије из морфолошке семантике, II Општа питања синтаксе, III Питања валенце, IV Питања рефлексивности, реципроцитета, кореференције и контроле*. Неки од чланака налазе се у изворном стању, други су пак допуњени или прерађени за потребе ове књиге, с тим што је увек доступан податак о првом издању.

У првом чланку насловљеном „Релативно време” (*Relativní čas*) Јармила Паневова бави се питањем дефиниције основног (апсолутног, примарног) и релативног (секундарног) глаголског времена. Коментарише различите приступе у литератури, који су неретко противречни, настојећи да попуни насталу празнину. Значење глаголског времена у овом чланку схвата се као однос тренутка вршења радње и одређене референтне тачке која зависи од таксисних односа у сложеној реченици.

У чланку „Природа компарације придева (о „некомпаративној” употреби степенованих форми)” (*Považa stupňování adjektiv (o „nesrovnávacímu” užití stupňovaných forem)*) на основу анализе корпусног материјала расправља се о употреби апсолутног компаратива и суперлатива (елатива) из аспекта функционално-генеративног описа. Компаратив и суперлатив су схваћени као облици придева у којима се граматичко (морфолошко) значење изражава уз помоћ специфичне (поредбене) валентности и закључује се да се основно компаративно значење чува у придеву и у случајевима када други члан поређења није присутан у реченици, већ је познат само на основу контекста. Наредна студија, која носи назив „О љубазном ословљавању у чешком језику (чешко персирање – теорија и подаци из корпуса)” (*Honorifika v češtině (české vykání – teorie a korpusová data)*), посвећена је употреби персирања у другом лицу једнине и множини у чешком језику. Јармила Паневова аргументује став да би учтиво ословљавање у другом лицу једнине требало схватити као системски облик глаголске парадигме. У случају персирања у другом лицу једнине неки аналитички облици анализираних глагола имају такорећи хибридно слагање – помоћни глагол је у једнини, а партицип има облик за множину. Ово хибридно слагање појављује се искључиво у једнини, јер у чешком језику не постоји посебан облик за персирање у множини.

Последњи чланак првог поглавља носи назив „О резултативности (нарочито) у чешком језику” (*O rezulatativnosti (zejména) v češtině*). Циљ ове студије је био да се категорија резултативности уврсти међу друге глаголске категорије и да се установи њена (не)компатибилност са значењски сродним морфолошким значењем глагола. Демонстрирани су случајеви блискости у значењу резултативног облика и других глаголских облика, на пример свршеног актива и описног пасива. Ауторка се бавила анализом у чешком језику местимично указујући и на ситуацију у другим словенским језицима. Јармила Паневова истиче да категорија резултативности није ново поље и да се у многим делима чешке граматике појављује и под другим називима у разним категоријама.

Друга тематска целина започиње чланком „Комплетивне зависне реченице” (*Vedlejší věty obsahové*), у коме су формулисани критеријуми за одређивање зависних реченица које се обично везују за исказивање временске релације. Јармила Паневова наводи различите поделе зависних реченица према бројним ауторима и, у складу са теоријом Владимира Шмилауера (*Vladimir Šmilauer*) у којој се истиче важност поделе зависних реченица на комплетивне и допунске. На следећем примеру Јармила Паневова показује да оно што зависи од гла-

гола као синтаксички објекат (допуна) и што одређује комплетивну реченицу, не мора увек да буде изражено комплетивном реченицом: *Ukázal, co jsme všichni znali* (Показао је [оно] што смо сви знали). Испитује се такође до какве класификације зависних реченица се може доћи утврђивањем границе између наведених типова реченица на основу употребе таксисног критеријума релативног и основног времена.

Наредни чланак – „Такозване месне зависне реченице и њихова значењска структура” (*Tzv. vedlejší věty místní a jejich významová stavba*) тематски се надовезује на претходни, с тим што су овог пута у главном фокусу месне зависне реченице и њихов алтернативни положај на нивоу дубинске структуре. Ауторка закључује да је термин месне зависне реченице могуће употребити на површинском (формално синтаксичком) нивоу, али да њихов прави семантички (тектограматички) запис у ствари одговара запису релативних (односних) реченица. Истакнуто је да је неопходна истанчанија подела зависних реченица које су обједињене појмом месне реченице.

У чланку „Реченице са уопштеним субјектом” (*Věty se všeobecným konatelem*) анализирају се чешке конструкције које су у старијим синтаксичким приручницима обухваћене појмом реченице са неодређеним или уопштеним субјектом, уз закључак да само оне реченице које садрже рефлексивне глаголске облике са тзв. позадинским агенсом могу с правом да се именују конструкцијама са уопштеним субјектом.

У чланку „Две напомене о такозваној нејасности” (*Dvě poznámky k tzv. vágnosti*) описана су два типа структура у којима је језичка репрезентација синтаксичког окружења за средства која се сматрају нејасним везана за једно специфично значење нејасног израза. У конструкције које су језички нејасне Јармила Паневова сврстава оне са нејасном границом између субјекта и објекта, на пример: 1. *Děti v mateřské školce dostaly na besídce dárky* (Деца су на приредби у вртићу добила поклончиће); 2. *Tři lovci zastřelili dva lvy a tři tygry* (Три ловца су устрешила два лава и три тигра).

У чланку „О односу когнитивног садржаја и језичког значења” (*Ke vztahu kognitivního obsahu a jazykového významu*) дискутовано је опште питање о граници између (когнитивног) садржаја и (језичког) значења уз представљање изазовних примера, попут: *Představil tchyni hospodini* (Представио је свекрви домаћицу³) или *Účastníci přinesli na kurs notebook* (Учесници су на курс донели лаптоп). Анализира се асиметрија између појмова „исти садржај – различито значење” и указује се на потешкоће за доношење општих закључака о разлици између појмова нејасност и двосмисленост. Такође је у раду истакнуто да без јасне дистинкције између језичког значења и когнитивног садржаја приликом анализе језичких података опис језичког система не би био могућ.

У чланку „Категорије деноминације и довођења у корелацију – Како Франтишек Данеш развија приступ Вилема Матезијуса” (*Kategorie pojmenovavací a usouvztažňovací – Jak František Daneš rozvíjí Viléma Mathesia*) на примеру из чешког језика илуструје се примена идеја В. Матезијуса и, у складу са функционалним приступом Прашке лингвистичке школе, илуструје се веза између процеса деноминације и функционалне синтаксе. Додати су и коментари о томе које су граматичке категорије у анализираном примеру одговорне за додељивање одређених вредности облика речи услед операција из домена

³ У чешком језику нејасност у значењу проузрокована је хомонимијом између датива и акузатива у овом деκлинационом типу, што даље води ка неразумевању који члан (*tchyně* или *hospodyně*) представља директни, а који индиректни објекат.

деноминације и синтаксичких функција које је предложио В. Матезијус, а модификовао Ф. Данеш.

Чланак „Координација против детерминације (форма или значење?)” (*Koordinace versus determinace (forma nebo význam?)*) поново је повезан са студијама концентрисаним на однос језичке форме и језичког значења. Уочава се њихова симетрија са паром „паратакса – хипотакса” и дају се јасни примери постојања асиметрије између њих, а уједно се нуди анализа њихове дубинске структуре (тектограматички приказ).

Последњи чланак друге тематске целине назван „Синтакса Владимира Шмилауера некад и сад” (*Syntax Vladimíra Šmilauera včera a dnes*) вреднује допринос В. Шмилауера савременој чешкој синтакси.

Трећа тематска целина посвећена је питањима валентности. Питање границе између објекта и прилошке одредбе од давнина спада у питања која синтакса још увек није успела да разреши. Немогуће је ова два појма описати уз помоћ једне класификације која би обухватила све случајеве оба појма. Стога у раду „Допуне објекатске и прилошке, допунске и одредбене” (*Rozvíti předmětová a příslovečná, doplňující a určující*) професорка Паневова долази до закључка да је у овој области синтаксе могуће проучавати читав дијапазон појмова (попут допунске, унутрашње, могуће, неопходне, слободне, реакцијске и нерекцијске допуне) тако да се могу описати критеријуми за њихову дефиницију и да се могу користити за описивање битних својстава глагола и његовог развоја као језгра чешке реченице на семантичком и граматичком нивоу структуре реченице.

Други чланак – „Валентност и њено универзално и специфично читавање” (*Valence a její univerzální a specifické projevy*), читаоце информише о појму валентности, његовом теоријском оквиру и терминологији која је заступљена у два различита научна приступа – на првом месту у духу Чарлса Филмора и чешких лингвиста попут Франтишека Данеша и Петра Карлика, на другом месту, са становишта функционално-генеративног описа и теорије Петра Згала (*Petr Sgall*).

У раду „О валентности именица (у односу на њихову деривацију)” (*K valenci substantiv (s ohledem na jejich derivaci)*) Јармила Паневова истиче корисност „дијалошког теста”, о коме је писала у својим претходним радовима, при одређивању валентности глагола и анализира да ли се претходно установљене хипотезе могу применити и у случају одређивања валентности именица.

Чланак „Неодређени актанти из угла Прашког депенденцијалног корпуса” (*Všeobecné aktanty očima Pražského závislostního korpusu (PZK)*), наставља разраду теме неодређеног актанта којом се ауторка бавила у својим радовима надовезујући се на теорију Ф. Данеша. У овом чланку Ј. Паневова се такође дотиче теоријских начела валентности и излаже на који се начин ова појава реализује у поменутом корпусу. Објашњени су и принципи по којима је састављан Прашки депенденцијални корпус.

У прилогу „Глагол: центар реченице; Валентност: централни појам синтаксе” (*Sloveso: centrum věty; Valence: centrální pojem syntaxe*) упоређена су два приступа опису глаголске валентности. Први приступ, аутора *Валентног речника словачких глагола*, сматра се више лексиколошки и семантички заснованим, док се други (теорија валентности у функционално-генеративном

опису) сматра претежно синтаксички заснованим. Приметна је неопходност истицања јасних граница између појава које чине реченично језгро и појава које припадају периферији реченице, као и важност оперативних критеријума за формулисање тих граница. Међутим, због сложености феномена валентности многи проблеми још увек нису решени у оба приступа и неки од њих су предложени као тема дискусије на конференцији о актуелним питањима словачке синтаксе. Циљ овог чланка није да укаже на то који од наведена два приступа проучавања глаголске валентности треба појмити као бољи у односу на други, већ да укаже на слабе тачке ових приступа и подстакне даља проучавања у смеру њиховог унапређивања.

У последњој студији треће тематске целине „На шта смо поносни и чему ћемо остати верни (напомене о валентности неколико чешких придева)” (*Na co jste pyšní a čemu zůstanete věrni (poznámky k valenci několika českých adjektiv)*) Јармила Паневова се поново враћа питањима валентности, овог пута у контексту чешких придева, на основу грађе из Чешког народног корпуса.

Четврта тематска целина посвећена је питањима која су последњих година неретко представљала окосницу лингвистичких дискусија. Шест чланака обједињено је под заједничким називом *IV. Питања рефлексивности, реципроцитета, кореференције и контроле*. У чланку „Чешке реципрочне заменице и глаголска валентност” (*Česká reciproční zájmena a slovesná valence*) мотив за проучавање и описивање реципрочне функције чешких повратних заменица лежи у потреби да се помоћу њих и валентних оквира објасни узајамни однос међу реченицама у којима су употребљени глаголи *pomlout*, *souhlasit* и *setkat se*.⁴ Након анализе бројних примера који садрже многе друге глаголе осим претходно наведених, циљ је био да се одбрани хипотеза да повратна заменица представља граматичко средство за исказивање реципроцитета у чешком језику и да се у уз њу могу употребити само они глаголи који су потенцијално реципрочни.

Тема повратне заменице у чешком језику даље се обрађује у чланку „Проблем повратне заменице у чешком језику” (*Problémy reflexivního zájmena v češtině*). У приручницима се са морфолошког аспекта чешко *se/si* посматрају као личне повратне заменице, а *svůj*⁵ као присвојна заменица. Ауторка истиче да је проблематика ових заменица много сложенија и долази до следећих закључака: у чешком језику *se/si* делимично функционишу као партикуле (које нису реченични чланови), делом као заменице (које јесу реченични чланови); *se/si* и *sebe/sobě* јесу позиционе варијанте заменице чију би међусобну дистрибуцију требало даље детаљно проучавати. За сад се претпоставља да се дужи облик користи приликом наглашавања.

Чланак „О једном типу каузативне конструкције у чешком језику” (*O jednom typu kauzativní konstrukce v češtině*) приказује каузативне конструкције глагола *nechat/dát* са инфинитивом. Расправља се о томе да ли глагол *nechat* у таквим конструкцијама има улогу помоћног глагола. Приказани су аргументи који одбацују решење да се ради о посебној морфолошкој дијатези.

⁴ Оговарати, слагати се и састати се.

⁵ Свој.

У раду „Поново о реципроцитету” (*Znovu o reciprocitě*) Јармила Паневова дубље развија своја становишта о реципрочним конструкцијама изложеним у претходним радовима. Иако је инхерентни лексички реципроцитет, који чини део лексичког значења, значајан извор синтаксичког реципроцитета, овде се он одваја од синтаксичких реципрочних конструкција и објашњавају се други извори настанка таквих конструкција.

Чланак „Проблем словенског рефлексива” (*Problémy se slovanským reflexivem*) такође је посвећен анализи конструкције са формантима *se/si* у чешком језику. Ауторка се укратко осврће и на ситуацију у руском језику док је пореди са чешком грађом.

Неке од богатих функција инфинитива су детаљно анализирани у последња два чланка: „Чешке конструкције такозваног словенског акузатива са инфинитивом” (*České konstrukce tzv. Slovanského akuzativu s infinitivem*) и „О маргиналним инфинитивним конструкцијама (нарочито у чешком језику)” (*K marginálním infinitivním konstrukcím (zejména v češtině)*). Први се односи на посебну конструкцију *accusativus cum infinitivo*, која се доводи у везу са глаголима перцепције и посматра са становишта чешког, а укратко и са становишта других словенских језика. У потоњем чланку се изучава природа неколико маргиналних инфинитивних конструкција са становишта њиховог статуса у граматичком опису језика.

Приказано дело Јармиле Паневове представља неоспориви допринос проучавању граматичке структуре чешког и других словенских језика водеће чешке лингвисткиње, посебно из аспекта функционално-генеративног описа морфологије и синтаксе. У бројним радовима примећује се дијалог Јармиле Паневове са њеним узорима и учитељима, пре свега са Петром Згалом, који је умногоме утицао на њен лингвистички развој у домену претходно поменутог функционално-генеративног описа. Радови који чине овај зборник одсликавају темељна истраживања, запажања и закључке Јармиле Паневове по питању актуелних лингвистичких тема током њене богате дугогодишње каријере. Поједини радови због своје прегледне природе могу послужити као полазна тачка онима који тек уштивавају у синтаксичке воде, али већина чланака представља радове који захтевају темељно познавање граматичке проблематике. Дело није преведено на српски језик и сматрамо да би његово превођење представљало значајан допринос српској лингвистичкој славистици.

Наташа Кесеровић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
natasa.keserovic.nk@gmail.com